

- Beispielhafter Auszug aus der digitalisierten Fassung im Format PDF -

Waare Oeffnungen der Pflanzen

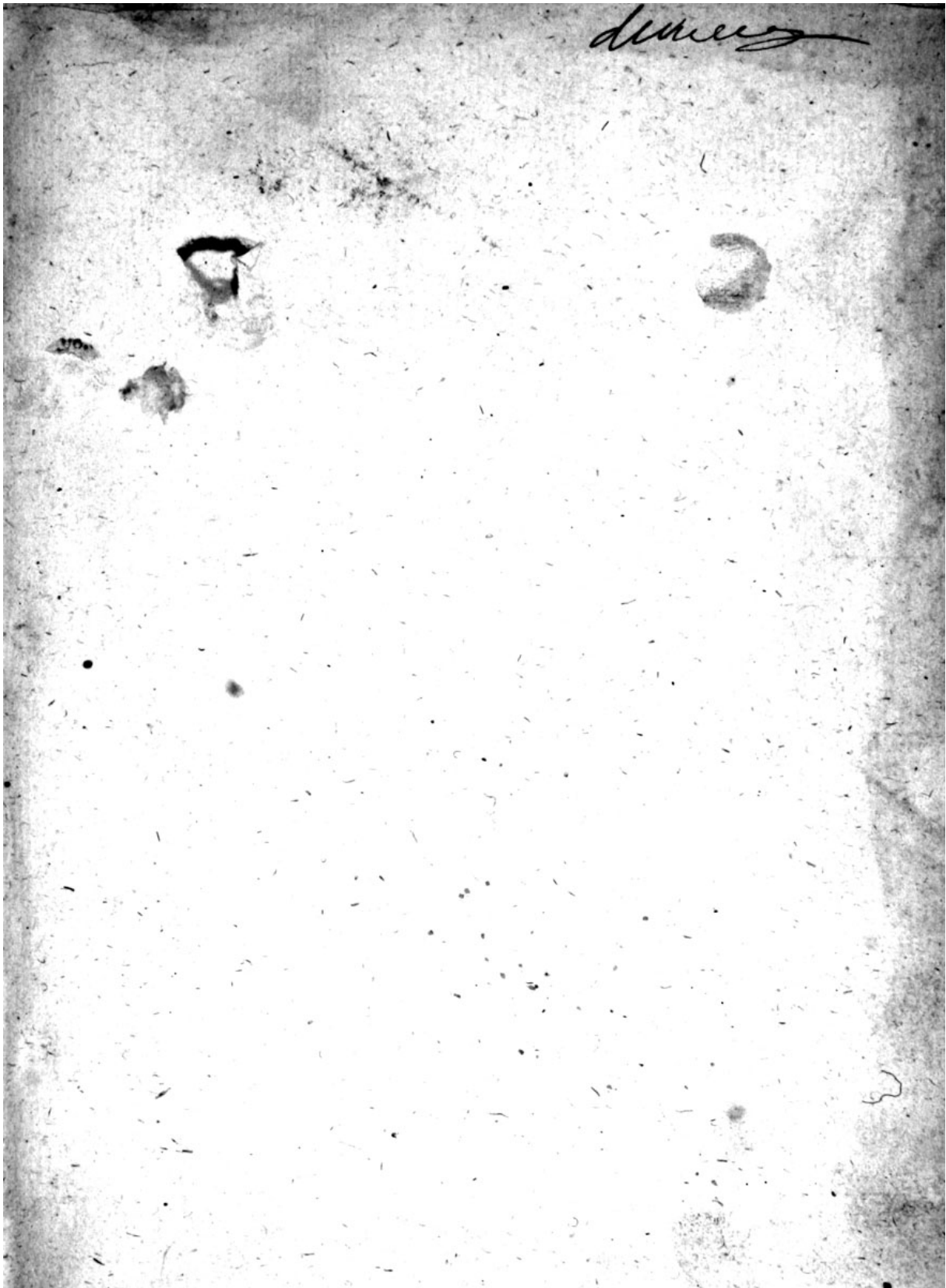
Abraham Munting

Die Digitalisierung dieses Werkes erfolgte im Rahmen des Projektes BioLib (www.BioLib.de).

Die Bilddateien wurden im Rahmen des Projektes Virtuelle Fachbibliothek Biologie (ViFaBio) durch die [Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg \(Frankfurt am Main\)](http://Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg (Frankfurt am Main)) in das Format PDF überführt, archiviert und zugänglich gemacht.

Henry

OP DEN
HETELPEREN
3-alle Neefticht, de
3-alle Neefticht, de

WAARE OEFFENING
DER
PLANTEN,

Beschreeven door

ABRAHAMUS MUNTING.

OP DEN
T Y T E L P R E N T.

DE Gulle Neerstigheid, door Leersucht aengedreeven,
Smeekt d' Eedele Natuur, om haar verborgen Schat.
Ons milde Moeder schenkt de Sluutel van het leeven,
En seyt: Leergierige, al wat mijn Rijk omvat.
Van Oosten tot het West, van Zuid tot Noorder Poolen,
Dat leert mijn wakkre Zoon, d' Heer Munting in dees blaàn.
Leest ende herleest hem vry, ja gaet by hem ter Schoolen,
Sijn schrandre Geest die leert wat nut is, wat kan schààn,
Wat dat de Middel Riem, de Tijden van de jaaren,
De Groote Lichten doen, Hooft stoffen, Rym en Mist;
Wat Tijd of Ontijd is tot zaayen of tot paaren.
Hier in is't al gezeit, wat ik te zeggen wist.

P. M.

I D E M L A T I N E.

Candida Sedulitas, Studio comitante, Parentis
Naturæ arcanas Nobilis ambit opes:
Nostra Parens Clavem donat largissima Vitæ,
Et, Studiosa, meus quod capit axis, ait,
Quicquid habet Boreas, quicquid Nothus, Eurus & Auster,
Hisce meus folijs Filius Author habet.
Hunc lege, & hunc relege, & bis perlege, térve, quaterve,
Quæ profint, & quæ sint nocitura docet.
Quid sit Zodiacus, quid Sol, quid Luna, quid Anni
Tempora, quid Cœli posse Elementa putes,
Tempore quo Semen surgat; quo tempore Messis,
Hac Nuce, ceu puncto singula Mundus habet.

Bibliotheek
Landbouwhogeschool

W. G.

T Y

DE Gu
Sm
Oms milde
En feyt
Van Oosten
Dat leen
Leest ende
Sijn schr
Wat dat de
De Groo
Wat Tijd
Hier in

I I

CAndid
Nat
Nostra Pa
Et, Stu
Quicquid h
Hisce m
Hunc lege
Quæ pro
Quid sit Zo
Tempora
Tempore g
Hac Nuc

t Amsterdam, by Jan Rieuwertsz Boekverkoper. An: 167

Copie van 't Octroy.

DE Staten van Hollandt ende Westvrielandt. Doen te weeten, Alsoo Ons vertoons is by Ian Rieuwerts Boeckverkooper, woonend tot Amsterdam, hoe dat hy Suppliant op swaere kosten hadde doen drucken seecker Boeck, genaemt, Waere Oeffening der Planten &c. beschreeven door Abrahamus Munting, der Medicine Doctör ende Professor Botanices in de Accademie van Stadt Groeningen ende Ommelanden, ende daer toe laten snijden veertig kopere Plaeten. Ende alsoo hy Suppliant beducht was, dat yemand anders het selve Boeck mochte komen nae te drucken, ende hy daer door groote schade soude lyden. Soo versoght hy Suppliant gansch oodmoedelick, dat het Onse goede geliefte zyn mochte, hem Suppliant, daer over te verleenen Ons Octroy voor den tijd van vijftien Iaren in communi forma. Soo ist, Dat Wy de sœcke ende 't versoeck voorschreeven overgemerckt hebbende, ende geneegen weefende ter beede van den Suppliant, uyt Onse rechte wetenschap, souveraine maght ende autoriteyt, den Suppliant geautoriseert ende geoctroyeert hebben, autoriseeren en Octroyeren den selven mits desen, ten eynde hy het voorgemelte Boeck geduyrende den tijd van vijftien eerstkomende Iaren, in Onsen Lande van Hollandt ende Westvrielandt alleen sal mogen drucken, doen drucken uytgeeven ende verkoopen. Verbiedende allen ende eenen yegelycken het selve Boeck naer te drucken, ofte elders naer gedrukt binnen den selven Onsen Lande te brengen, uyt te geeven ofte te verkoopen, op verbeurte van alle de naergedruckte, ingebrachte, ofte verkochte exemplaren, ende een boete van sefhondert guldens daerenboven te verbeuren, t' appliceren, een derdepart voor den Officier die de calangie doen sal, een derdepart voor den Armen der plaetse daer het casus voorvallen sal, ende 't resterende derdepart voor den Suppliant; Alles indien verstande, dat Wy den Suppliant met desen Onsen Octroye alleen willende gratificeren, tot verhoedinge van sijn schaede, door het naedrukken van 't voorschreeven Boeck, daer door in eenigen deelen verstaen, den inhouden van dien te autoriseren, ofte te advouëren: Ende veel min het selve onder Onse protectie ende bescherminge eenigh meerder credit, aensien ofte reputatie te geeven; Nemaer den Suppliant in cas daer in yets onbehoorlycx soude mogen inslueren, alle het selve tot sijnen laste sal gehouden wesen te verantwoorden: Tot dien eynde wel expresselyck begeerende, dat by aldien hy desen Onsen Octroye voor het selve Boeck sal willen stellen, daer van geene geabbreviërde ofte gecontraheerde mentie sal mogen maecken, nemaer gehouden sal wesen het selve Octroy in 't geheel ende sonder eenige omiffie daer voor te drucken, ofte te doen drucken, op pæne van het effect van dien te verliefen. Lastende allen ende eenen yegelycken dien het aengaen magh haer daer naer te reguleren. Gedaen in den Hage onder Onsen grooten Zegele hier aen doen hangen den XXI. September in 't Iær Ons Heeren ende Salighmaeckers, duysent ses hondert een ende seventigh.

Onder stond

J O H A N D E W I T T vr
1671.

Ter ordonnantie van de Staten

S I M O N van B E A U M O N T.

Q 1032 335 212 R

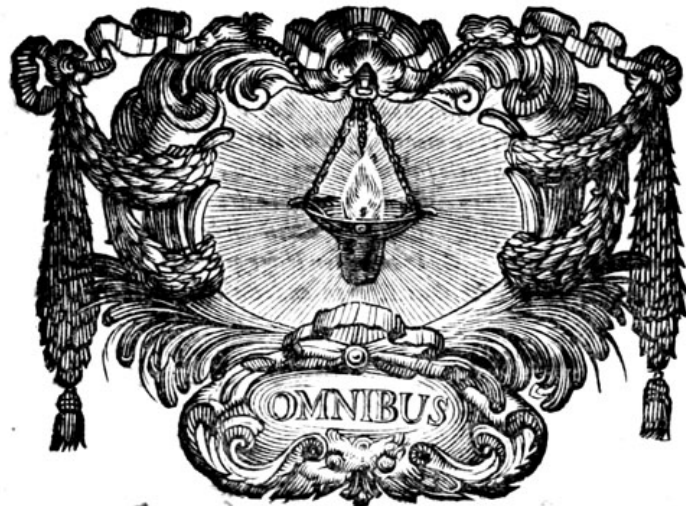
WAARE OEFFENING
D E R
P L A N T E N,
W A A R I N

De rechte Aart, Natuire, en verborgene eigenschappen der
BOOMEN, HEESTEREN, KRUIDEN, ende BLOEMEN,
Door een veeljarige onderzoekinge, zelfs gevonden; Als meede op wat ma-
niere zy, in onze Neder- en Hoog-duitsche Landen, gezaait, geplant,
bewaart, ende, door het geheele Jaar, geregeert moeten
zijn, kenbaar gemaakt worden.

Beschreeven door

ABRAHAMUS MUNTING,
*der Med: Doctor, ende PROFESSOR BOTANICES in
d' Academie van Stad Groningen en Ommelanden.*

Met 40. Kopere Platen van de Raarste Planten verciert.

J5N 125043.01
T' AMSTERDAM,

Voor JAN RIEUWERTSZ. Boekverkooper, in Dirk van Affen-
steeg, in't Martelaarsboek, in't Jaar 1672.
Met Privilegie.

Eedele Moogende Hoogwijze Heeren
Borgemeesteren ende Raad der Stad

G R O N I N G E N .

B O R G E M E E S T E R E N .

HENRIC WERUMEUS. WARMOLT ACKEMA.
HENRIC CLUVINGE. ARN. van NIJEVEEN.

R A A D S H E E R E N .

LUDOLPH CONDERS. EGBERT HORENKEN.
TIAERT GERLACIUS. WARNERUS EMMEN.
JOHAN DREWS. HENRIC MUNTINGH.
JOHAN ISBRANDTS. SCATO GOCKINGHA.
RUD. CHRISTOPHORI. JOHAN VERRUCI.
ANDREAS LUDOLPHI. JOHAN EECK.

S Y N D I C U S .

S E C R E T A R I E N .

REYNOUDT CLINGE. HENRIC SWARTE.
JOHAN TAMMEN.

A L S M E D E

Eedele Moogende Hoogwijze Heeren
der O M M E L A N D E N

Tuffchen d' Eems en Laauwers.

E N D E D E R Z E L F D E

Eedele Hoogwijze Gecommitterde

R A A D E N .

BERNARD CONDERS *van* VERWOU, *Ridder van de*
Ordre van Sint Michiel, Heer tot Fraem, Huisinga, Star-

CLAES SEKEMA, *Hovelink tot Oldekerk, Grietman van Westerdeel-langewold, ook van de Ooster en Wester Ruigewaart.*

S E C R E T A R I E N.

ATHO RHIEMERSMA, *Hoofling tot Grijskerke, Westerdijken, Noordhorn ende Lutkegast.*

JOHAN RINGHELs, *Hoofling in Westerdeel-langewold, Dorquert ende Leegkerke.*

M Y N H E E R E N

Hier komt zich *Deze*, als een zeer geringe Schat, voor d' Oogen van *Uwe Eedele Moogende* dienstwillig presentereen, waar toe een drijvende lust tot de loflijke, doch werkelijke hanteeringe, en hooggeachte kennisse der Kruiden en Boomen, als ook haar inwendige aangeboorene kracht (twee scherpe spooren) te doorgronden, my aangeprikkelt hebben. Twifelen *Uwe Eedele Moogende* wie 't is? De blanke en zuivere *Lelie Bloemen*, d'aangename couleur der welriekende *Roosen*, de bevallige geur der schoone *Angelieren*, de dierbaar geachte *Jasmyn*, de zienswaardige wonderverwen der veelvoudige *Anemones*, en hooggepreesene *Ranunculen*, daar zy haar schoot mede gevult heeft, zullen getuigen dat ik de rechte *Oeffeninge der Planten*, door naerftige onderzoekinge veeler jaaren zelfs gevonden, *Uwe Eedele Moogende* voor doe stellen, ende onderdaaniglijk opofferen: Niet twifelende of zal by *Uwe Eedele Moogende* een goed gehoor verkrijgen, en aangenoomen worden: Vermits *Deze* Niemant noodwendiger dan *Uwe Eed: Moogende* op te draagen toe komt, zijnde daar toe meest alle, als van *Nature*,

... und die nächsten 10 Seiten ...
... and the next 10 pages ...

konnen worden, op voorgenoemde Tijd, niet diep de Aerde bevoolen zijnde, waar van het tweede jaar d'eerste Bloemen gezien werden.

HET LXXXIX. CAPITTEL.
DRUIVENKRUID.

IS niet alleen met deeze Naame in 't Nederlandsch bekend, maar werdt ook PIMENT van veele genoemd. Op Latijn BOTRYS. In 't Hoogduitsch TRAUBEN, ofte KROTTENKRAUT. Ende op François PYMEN. Hier van zijn my, in haare aart ende Natuire, twee besondere soorten kenbaar geworden, te weten: *Botrys vulgaris officinarum*, Gemeine Druivenkruid, in de Apoteken gebruikelijk: Ende *Botrys Mexicana*, ofte Druivenkruid van Mexico, in *America*: beide van een ende de dezelfde Culture.

Zy beminnen een goede, gemeine, zandige Aerde, met tweejarige Paerdesteef wel verzien, een opene, warme plaatze, veel Waters; blijven niet langer dan een Zomer in 't leeven; geeven, in de Herfst gemeinlijk rijp Zaad, ende vergaan daar meede van zelve, ofte worden door een kleine Rijk wechgenomen.

Moeten daaromme, alle jaaren, wederom in het Voorjaar, met een wassende Maane van de Maars ofte April, op een warme plaatze, niet diep gezaait worden, noch, opgekomen weezende, van haar plaatze genomen, waar door zy alleen vermeerderd mogen werden, hoe wel zy, door het neêrgevallene Zaad, van zelve ook dikwils voortkomen.

HET XC. CAPITTEL.
KOOL.

Alle ende een jegelijk wel bekend, wordt in 't Nederlands also genoemd. Op Latijn BRASSICA ofte CRAMBE. In 't Hoogduitsch KOLKRAUT ofte KOHL. Ende op François CHOUX. Hier van zijn my, in haare aart ende Natuire, bekend veele veranderlijke soorten, te weten: *Brassica non capitata foliis atro virentibus*. Gemeine Boeren Kool. *Brassica dissecta*, Gemeine Kool met gesneedene Bladeren. *Crispa* Krollekool. *Rubra variegata*, met rood, purper en groenbonte Bladeren. *Alba variegata*, met wit en groen gemarmerde Bladeren, schoon om zien. *Variegata prolifera*, bonte Kool met kleine krolle Bladeren uit de groote in 't midden voortkomende. *Brassica capitata rubra*, Roode Sluitkool. *Capitata alba*, witte Sluitkool. *Capitata virescens Italica prolifera*.

crispa, groene Italiaanfche Sluitkool met kroeze Bladeren, ofte Savoifche Kool. *Brassica Caulirapa rubra*, roode Raapkool. *Caulirapa alba*, witte Raapkool. *Brassica cauliflora*, Bloemkool. Ende veel meer andere. Niet alle van een ende dezelfde Culture.

Zy beminnen nochtans alle een goede, gemeine, zandige Aerde, met tweejarige Koeijemest genoegzaam verzien, een opene en luchtige plaatze, veel Waters, verdraagen alle ongelegenheit des *Winters*, geeven ook de tweede *Zomer* perfect rijp Zaad, ende verfterven daar mede: Waar door zy, alle Voorjaaren, met een afgaande Maane van die *Maart*, op een warme plaatze gezaait, ende een handbreed hooge gewaffen zijnde, met dezelve Maane, op een andere plaatze, hol ende lichtig; wederom verplant moeten zijn. Doch wil men alle de Bontekool niet voor in de Maand van *Junius*, tuffchen het laetste *Quartier*, ende de nieuwe Maane, de Aerde beveelen, ook daar naa met dezelfde Maane verplanten, zo zal menze in de *Herft* veel fchoonder voortkomende, in haar veranderlijke bevallige couleuren, aanschouwen, en gekookt weezende, alle de andere, in lieflijkheit, verre te boven gaande bevinden, inzonderheit zoo zy (eer zy afgefneeden geworden is) twee of driemaal te deegen bevroozen geweest is: waar door zy alle haar rechte fmaak eerft verkrijgen.

Brassica
tricapitata
crispa.

De *Brassica capitata alba, rubra & Capitata vivifcens Italica crispa*. Witte Buis- of Sluitkool, roode Sluitkool, en groene Italiaanfche Krollekool, die men ook Savoifche Kool noemt, waar van eene met drie Hoofden op een Steel gevonden wordt, en diergelijke meer, beminnen de voorgezeide Aerde, plaatze, en Water op haare Wortelen, maar niet op de Bladeren, inzonderheit als zy beginnen te fluiten; Want hoe drooger Weêr het als dan is, hoe zy dichter, grooter, ende, om voor fpijze te gebruiken, bequaamer worden; ter contrarie, met veel Regens, blijven zy hol, fluiten zich niet wel, en verrotten haaftig in *Wintertijden*. Zy verdraagen des *Winters* geenzins Koude en Vorft, worden daaromme, in't laetste van *October*, met haar Trunken en Hoofden ofte Vruchten, als ook Wortelen uitgenomen, en binnen 's Huis in een Kelder in d' Aerde gezet, en in't Voorjaar wederom in de Grond, op een warme plaatze gefelt, zoo fchieten zy nieuwe Looten, verkrijgen Bloemen ende volkomen rijp Zaad; doch moeten eerze in huis gebracht worden, alle de Hoofden van binnen geheel uitgeholt, ende van haare herten berooft zijn; Daar naa het Zaad gewonnen weezende verfterven zy alle. Worden ook alle jaaren wederom, op een nieuw, met een afgaande Maane van de *Maars*, of ook wel in *Augusto*, om des *Zomers* vroeg te hebben, gezaait, ende met de zelfde Maane, twee voeten van malkanderen, in het laetste van *September*, tot aan de toppen in kuilen geplamt zijnde, in *April*, om van de Wind niet omme geflaagen, ook daar door te beeter werden mogen, hooge aangæerd, waar door zy haar beter fluiten, goed van fmaak werden,

den, ende groote Hoofden verkrijgen, inzonderheit, als zy alle Voorjaaren op een andere Grond, of zandige plaatze, zes, zeven, of acht jaaren zonder Vrucht stille gelegen hebbende, ende nieuws omme gesmeeten, ook wel gemest zijnde, al is zy noch zo slecht, jaarlijks gestelt komen te worden. Doch het Zaad van *Savoische Kool*, in deze Landen gewonnen, verblijft niet meer dan een jaar goed, moet daaromme, uit warme Gewesten t' elkens wederom gezonden worden: Wiens Planten men hier om Zaadt daar van te gewinnen, tegen de *Winter* met de geheele Wortel opneemt, in huis bewaart, en in't Voorjaar wederom zet.

De *Brassica Cauli-rapa rubra & alba*, witte en roode Raapkool, aardig om zien, moet ook ingezeide luchtige plaatze, Grond, Tijd en Maane, maar niet in die *Herfst* gezaait ende verplant zijn. Verdraagt ook sterke Koude, bloeit de tweede *Zomer*, en verkrijgt perfect rijp Zaad in deeze Quartieren, het welke alhier goed te zijn, ende te verblijven daagelijks genoegzaam bevonden werdt.

*Brassica
Cauli-rapa.*

De *Brassica Cauli-flora*, ofte Bloemkool genoemd, zijnde de beste van alle, ende in deeze Landen meest geacht, lieft een goede, zandige, luchtige Aerde, met tweejarige Koeije- ende eenjarige Paerde- mest wel verzien; een welgelegene plaatze, die vier, zes, of acht jaar te vooren ledig, of zonder eenige Vrucht te draagen gebleven is, het welke indien het niet wezen kan, zoo moetze, vijf, of zes Voeten diep, nieuws omgesmeten, ende de onderste boven gelegd worden, daar zy de geheele *Zomer* aan alle zijden, ofte rontomme van de Zonne geraakt, ofte bescheenen mag worden: waar door zy boven andere voorspoedig groeijen, ende in grootheit uitsteeken zal; eischt tamelijk veel Waters; geeft een aangename Bloeme, verdraagt de Koude des *Winters*, inzonderheit noch geen Vrucht gedraagen hebbende, brengt voort rijp Zaad, gemeinlijk het tweede jaar, ende vergaat daar mede: Welke Zaad, om in deeze Landen wederom gezaait te mogen zijn, ondienstig bevonden is, vermits daar van noit iets goeds, ofte eenige goede Vrucht draagende gezien wordt. Moet daaromme alle Voorjaaren, een nieuw en goet Zaad uit Italiën ontfangen hebbende, met een volle Maane van de *Maars*, op een zeer warme plaatze, tegen een Muir ofte Heininge voor alle koude Winden bevrijt, ende met eenjarige Paerdemest wel verzien, gantsch hol ende luchtig, ook niet diep, wederom by Korlen ingezet ofte gezaait zijn. Welke Jongen, hier van opgekomen ende een vinger hooge geschooten wezende, met een blikken ofte koperen Boore, geheel met de Aerde aan haare Wortel verblijvende, zonder dat zy eens verzet te zijn gewaar worden, opgenomen, ende in voorgenomde luchtige, ook aan alle zijden, ter Zonne gelegene plaatze, alle jaaren (als reeds gezegt) verandert werdende, wederomme met ofte voort na de Volle Maane, geplamt moeten worden; Ook terstont, by aldiën het niet en Regent, met een weinig Regen, maar voor al geen

*Brassica
Cauli-flora.*

*Tijdt en
plaatze om
zaaijen.*

Put-

Puts-water, waar doorze komen te krollen, van boven begooten zijn, doch daar naa niet meer, op datze niet verderven boven haare Wortel, zoo groeijen zy zonder ongelegentheit voort, en verkrijgen (vermits zy jaarlijks een veranderinge van Grond, die zy begeeren, ende haar gegeeven moet zijn, genieten) schoone en heelijke Bloemen, voor alle andere, anders kleine en van geen aanzien.

*Remedie
voor Eerd-
Vloo, Rup-
zen, Slak-
ken, &c.*

Wil jemant deeze jonge Planten of ook andere van de Eerdtvloo, en schaadelijke Rupzen, geerne zien ongeschendt te mogen verblijven, die neeme een weinig frisse Paerdemest, doe het in een Glas, ende legge daar op zoo veel Zaad als hy wil, giete daar op Zalpeterwater, te weeten Regenwater, daar een half ofte geheel Etmaal een weinig Salpeter in gelegen heeft, zoo veel, dat het Zaad daar in omtrent overdekt te zijn gezien wordt; stelle het een weinig in de Zon, zoo zal het haastig swellen, daar naa beginnende te kijmen ofte barsten, neemt het daar uit, steekt het op gezeide warme plaatze, met genoemde Tijdten en Maane, een stroobreed diep in d' Aerde, ieder Korle besonder, een handbreed ofte meerder van malkanderen, ende dekt die plaatze als het koud is, met een weinig Stroo, zo komt het haastig voort, ende groeit ongelooflijk voorspoedig, te mets in drooge Dagen met dit volgende Water begooten wordende, te weeten: Neemt een weinig Duivemest, ende een weinig, ofte zo veel gy van ieder wilt, Schapedrek, doet het in een Glas, zet het in de Zonne, en giet daar op Regenwater, zoo trekt al die kracht van dezelfde in het Water, gietet daar na wederom af, en doet daar by een weinig van reeds gezeide Salpeterwater, ende begiet daar mede (als gezeit) de jonge opgekome Planten, verzet ofte die noch verplant fullen worden, zo dragen zy niet alleen veel eerder Bloeme, maar worden ook niet van eenige der genoemde, noch andere Ongedierte beschaadigt.

Daar en boven, dient men te weeten, dat men het volgende jaar, op dezelfde plaatze, daar deeze Bloemkool gestaan heeft, geen ander wederom zetten moet, maar alle jaaren in een nieuwe en frisse Grond: Doch indien men in dezelfde *Turksche Boonen, Pinksternaaken*, ofte diergelijke Vruchten zaait of plant, zalmen bevinden dat zy zeer goed ende voldragende fullen werden, inzonderheit met een afgaande Maane.

HET XCI. CAPITTEL.

A E R D N O T E N.

DEze Plante in't Nederlandsch alzoogenoemt, wordt op Latijn gezegt *BULBOCASTANUM*, om dat haare Wortel een Knobbel ofte Bulbus is, dat is een Bol, en van smaak een *CASTANIE* gelijk. In't Hoog-

Hoogduitsch ERDNUSZ ofte ERDTKESTEN. Van deze zijn my, in haare Natuire, twee zeer veranderlijke aardige foorten kenbaar geworden, te weten: *Bulbocastanum vulgare*, ofte gemeine Eerdnote, ende *Bulbocastanum Apij folio majus*, ofte groote Eerdnote met Bladeren van Peterfelie. Niet beide in alles van een ende dezelfde Culture. *Bulbocastanum vulgare minus.*

Zy beminnen nochtans beide een goede, gemeine, zandige Aerde, met maatige tweejarige Paerdemest verzien, een opene, en wel gelee-gene plaatze, tamelijk veel vochtigheids; blijven eenige jaaren in't lee-ven; bloeijen alle *Zomers*, en geeven de meeste Tijd volkomen rijp Zaad, verdraagen ook redelijk de koude des *Winters*.

Doch het *Bulbocastanum majus folio Apij*, ofte groote Eerdnoten met een Peterfelie Loof, is de teederste van Natuire, geeft niet, dan met heete en goede *Zomers*, volkoomen rijp Zaad, verdraagt ook niet zo wel defelle koude des *Winters*, kan daaromme bequaamer in Wintertijden binnen 's huis gebracht, op een luchtige plaatze gestelt, geduirende deze Tijd, met slechts een weinig laauw gemaakt Regenwater van bo-ven begooten, ende ook niet voor in't laetste van de Maart ofte begin van April (na het Saifoen meede brengt) wederom buiten gezet, voor veel Waters gewacht, en voor koude haarige Winden gedekt zijn. *Bulbocastanum Apij folio majus.*

Worden ook alleen door haar Zaad, het welke moet, met een volle Maane van April, niet diep, in een Pot, met een zandige luchtige Grond gevult, gezaait, op een warme plaatze gezet, ende zomtjids met een weinig Waters besprengt weezen, zo komt het te eerder voort, doch, opgekomen zijnde, geeven niet voor het tweede of derde jaar daar naa haare eerste Bloeme, vermits de kleinheit der Bolwortelkens die de zelfde niet eerder voortbrengen moogen, voor zy daar toe sterk genoeg ge- worden zijn.

HET XCII CAPITTEL.

B R Y O N I E.

W Ordts niet alleen met deze Naame in't Nederlandsch, maar ook van zommige WILDE WYNGAART genoemd. Op Latijn BRYONIA. In't Hoogduitsch WILDER ZITWEN, TEUFFELKURBS, ZAUNRUBEN ofte STICHWURTZ. Ende op François COLUBRINE ofte COULEUREE. Hier van zijn my, in haare aardt, vier onderscheidelijke foorten bekend, te weten: *Bryonia alba*, ofte *Vitis alba*, witte wilde Wijngaart ofte Quartelbesien. *Bryonia nigra*, *Labrusca*, ofte *Tamus*, wilde Wijngaart. *Bryonia Cretica bicoccos*, wilde Wijngaart uit Candien met twee Besien. Ende *Bryonia Cretica maculosa*, wilde Wijngaart uit Can-dien met gevlekte Bladeren. Niet alle van een ende de zelfde Culture. *Bryonia alba, nigra. Tamus.*

T t

Zy

Zy beminnen een goede, gemeine, zo wel zandige, kleijige, als andere Grond, doch met tweejarige Paerde- en Koeije-mest wel ver- zien, zo lief een schaduachtige, als een opene plaatze, veel Waters; bloeijen niet alleen des *Zomers*, maar verkrijgen ook alle jaaren gemein- lijk, ende inzonderheit, met goede en warme Tijden, in deze kou- de Landen, volkoomen rijp Zaad, verliezen ook, in de Herfst haa- stig het Loof, welke, uit haar veel jaaren goed blijvende dikke Wortel- len, in't Voorjaar wederom ten voorfchijn koomende, ende veerdig op- fchietende gezien wordt; verdraagen meede sterke Vorst, moogen ook door geen ander middel, dan Zaad alleen, het welke met een wassende ofte volle Maane van de Maart, gemeinlijk niet boven een stroobreed diep gezaait wordt, aangeteelt zijn.

Bryonia
Cretica bi-
coccus.
Cretica
maculosa.

De *Bryonia Cretica bicoccus*, wilde Wijngaart uit Candien, met twee Besiën by malkander zittende, ende *Cretica maculosa*, ofte met gevlekte Bladeren, zijn teederder dan de voorgaande, kunnen de veelvoudigheid der koude Regenen, noch de strengheit der felle Vorsten, buiten staande, qualijk verdraagen: Moeten daaromme, met een wassende Maane van April, in Potten geplant zijnde, in't begin van October, binnen 's huis gebracht, op een gemeine plaatze gezet, met weinig of- te gantsch geen vochtigheit verzien; ende in't laetste van de Maart ofte begin van April, wederom buiten gestelt worden.

Konnen niet alleen door Zaad, op gezeide maniere, maar ook door afgebrookene Takken der Wortelen, die men, met genoemde Tijd verzet, vermeedert werden. Ziet het 157. 300. 158. 418 en 417. cap.

HET XCIII. CAPITTEL.

R I E T G R A S.

I N't Nederlandsch met deze Naame, ende geen andere (mijns wee- tens) genoemd. Wordt op Latijn BUTONIUM, SPARGANIUM, ofte PLATANARIA, ende in't Hoogduitsch IGELSKNOPPEN gezegt. Hier van zijn my, in haare aart ende Natuire, twee onderscheidelijke soor- ten bekend, te weeten: *Butonium ramosum*, Rietgras met takkige Bloemen. Ende *Sparganium non ramosum*, ofte Rietgras met Bloemen zonder Takken, beide van een ende de zelfde Culture.

Spargant-
ium ramo-
sum, & non
ramosum,

Zy beminnen een luchtige, goede, zandige Aerde, met oude Paer- de- en Koeije-mest wel verzien, een donkere of schaduwachtige, en vochtige plaatze, veel Regens, die zy in overvloed verdraagen, zoo dat zy ook zelfs in't Water groeiende gezien worden, bloeijen aardig alle *Zomers*, doch geeven zelden volkomen rijp Zaad, verdraagen sterke koude, en alle andere ongeleegentheit des *Winters* zonder schaade; mog- gen

gen ook niet, dan alleen door haare aangegroeide jonge Scheutkens, die men met een wassende Maane in April, van d' Ouden afneemt ende verzet, vermeenigvuldigt zijn.

HET XCIV. CAPITTEL.
S E N E G R O E N .

WOrdt in't Nederlandfch niet alleen met deze Naame, maar ook van veele INGROEN genoemd. Op Latijn BUGLA ofte CONSOLIDA MEDIA. Ende in't Hoogduitsch GUNTZEL. Hier van zijn my, in haare aart ende Natuire, drie verscheidene foorten kenbaar geworden, te weeten: *Bugla flore caeruleo*, Senegroen met een blaauwe Bloeme. *Flore albo*, met een witte Bloeme. Ende *Flore rubro*, met een roode Bloeme. Alle van een Culture.

*Consolida
media.
Bugla.*

Zy beminnen, uit een aangeboorne aart en eigenschap, een gemeene, goede, zandige, wel gemeste Aerde, een opene, vrije, en wel gelegene plaatze, veel Waters; brengen voort, alle jaaren, Bloemen, ende ook, met goede Zomers, volkoomen rijp Zaad, verdraagen sterke Vorst, ende alle andere ongeleegentheit des Winters: worden ook niet alleen door Zaad, het welke met een wassende Maane van April, niet diep de Aerde bevolen moet zijn, maar ook door haare aangewassene jonge Looten, van zelve genoegzaam Wortelen verkrijgende, die men op de zelfde Tijd ofte ook wel in Augusto, van d' Ouden neemt, ende verplant, aangeteelt ende overvloedig vermeerdert gemaakt.

HET XCV. CAPITTEL.
B R U N E L L E .

DEze Plante van een jegelijk in't Nederlandfch alzo genoemd, wordt op Latijn BRUNELLA, PRUNELLA, ofte CONSOLIDA MINOR. In't Hoogduitsch BRAUNELLEN. Ende op François BRUNELLE genoemd. Hier van zijn my, in haare aart ende Natuire, twee onderscheidelijke foorten bekend, te weeten: *Brunella flore purpureo*, Brunelle met een purpure Bloeme. Ende *Brunella flore albo*, ofte met een witte Bloeme. Beide van een Culture.

*Consolida
minor.
Brunella.*

Zy lieven zo wel een goede, met oude Paerde- ofte Koeije-mest genoegzaam doormengde, als een gemeene, slechte, zandige Grond, een opene en vrije plaatze, veel Regens, ende ook geen kleine droogte, bloeijen lang, en geeven, alle jaaren, in de Herfst, volkoomen

rijp Zaad, verdraagen Vorst, ende alle andere ongeleegentheit des Tijds. Mogen ook niet dan alleen door gezeide Zaad, het welke, ofte van zelfs door het neêrgevallene voortkomt, ofte met een wassende Maane van de Maart, niet diep in d' Aerde gelegd moet zijn, vermeenigvuldigt worden.

HET XCVI. CAPITTEL. W A A L W O R T E L.

Consolida major. **E**En zeer medicinale Plante, wordt in 't Nederlandsch alzoogenoemt. Op Latijn SYMPHYTUM MAJUS, ofte CONSOLIDA MAJOR. In't Hoogduitsch WALWURTZ, SCHWARTZWURTZ, ofte BEINWELLE. Ende op François CONSYRE ofte OREILLE D' ASNE. Hier van zijn my, in haare aart ende Natuire, drie onderscheidelijke soorten bekend, te weeten: *Symphytum majus flore purpureo*, groote Waalwortel met een purpure Bloeme. *Flore albo*, met een witachtige Bloeme. Ende *Symphytum tuberosum*, ofte Waalwortel met Knobbelen. Alle van een Culture.

Symphytum majus tuberosum.

Zy beminnen geerne een gemeine, zo wel slechte, zandige, als luchtige, vet gemeste, een natuurlijk vochtige, als ook gantsch waterige Grond, een vrije, wel ter Zonne staande, zo lief als een schaduwachtige plaatze, maatig, ende ook veel Regens; bloeijen wel alle jaaren, maar geeven niet, dan met zommige goede *Zomers* volkoomen Zaad, lijden geduldiglijk alle ongeleegentheit des *Winters*; zijn van Natuire langlevende, ende worden bequaamer aangeteelt, door haare aangewassene jonge Wortelen, die men niet alleen met een wassende Maane in't Voorjaar, maar ook (de Bladeren afgesneden wordende) de geheele *Zomer* door verplanten mag, als Zaad, het welke, met een wassende Maane van de Maart ofte April, niet boven een stroobreed diep in d' Aerde geleit, ende geduurig vochtig gehouden zijn moet.

HET XCVII. CAPITTEL. K O E O O G E.

Bupthalmum vulgare. **I**N't Nederlandsch alzoogenoemt. Wordt op Latijn BUPHTHALMUM: In't Hoogduitsch RINDSZ-AUG. Ende op François OEIL DE BEUF geheeten. Hier van zijn my, in haare aart ende Natuire, vier onderscheidelijke soorten kenbaar geworden, te weeten: *Bupthalmum vulgare*, gemeine Koeöoge. *Tennisolinum*, Koeöoge met dunne smalle

le en teedere Bladeren, het welke van zommige ook wel *Helleborus ferulaceus*, ofte Nieswortel met Bladeren van Ferula, om haare Wortels wille, dezelfde niet qualijk gelijkende, genoemd is. *Foliis Millefolij*, Koeöoge met Bladeren van Duizendblad. Ende *Buphthalmum Creticum flore albo*, ofte Koeöoge uit Candien, met een witte Bloeme. Niet alle van een Culture.

Zy beminnen nochtans alle een goede, gemeine, zandige, liever met oude Paarde- ofte Koeije-mest doormengde, als gantsch geen gemeste Aerde, een vrije, en wel ter Zonne gelegene plaatze, verdraagen ook zo wel veel Waters, als maatige vochtigheit.

Het *Buphthalmum vulgare*, gemeine Koeöoge, ende *Creticum flore albo*, ofte Koeöoge van Candien, met een witte Bloeme, blijven niet meer dan een Zomer in't leeven, worden alle jaaren, met een wassende Maane van de Maart ofte April, na het Weeder zich aanfelt, wedcrom op een nieuw gezaait, brengen voort langduirende Bloemen, ende geeven in die Herfst volkoomen rijp Zaad.

Het *Buphthalmum foliis Millefolij*, Koeöoge met Bladeren van Duizendblad, blijft twee ende ook drie jaaren lank in't leeven, verdraagt sterke koude, bloeit zeer schoon, het tweede, ende ook dikwils het derde jaar; geeft in de Herfst volkomen Zaad, ende versterft. Moet daaromme t' elkens, met een wassende Maane in't Voorjaar, wederom gezaait zijn, hoe wel zy ook door het neêrgevallene van zelve veelmaals voortkoomende gezien wordt.

Het *Buphthalmum tenuifolium*, ofte Koeöoge met dunne en smalle Bladeren, ook *Helleborus ferulaceus* (gelijk gezegt) genoemd, zijnde een aardig Gewas, blijft lange jaaren in't leeven, geeft alle Zomers een zienswaardige Bloeme, maar noit, in deze Landen, eenig rijp Zaad, wordt niet te min, door haar aangegroeide jonge Wortelen, die men met een wassende Maane in April ofte Maart, van d' Oude neemt ende verplant, bequamenlijk vermeenigvuldigt. ziet cap. 38 I.

HET XCVIII. CAPITTEL.

G A N S E B L O E M E.

DIt Gewas is niet alleen met deze Naame in't Nederlandsch bekend, maar wordt ook van veele WOEKELAAR ofte GULDE BLOEME genoemd. Op Latijn CHRYSANTHEMUM. In't Hoogduitsch SANT JQHANS BLUM ofte GANSZBLUM. Hier van zijn my, in haare aart, veel onderscheidelijke aardige soorten bekend, te weeten: *Chrysanthemum vulgare segetum*, Gemeine Kooren Gansebloeme. *Creticum flore albo medio luteo*, Gansebloeme van Candien met een witte en van

Helleborus ferulaceus.

Buphthalmum Creticum.

Buphthalmum folij Millefolius.

Buphthalmum tenuifolium.

Chrysanthemum species variae.

binnen geele couleur. *Valentinum*, Gansebloeme van Valentien in Spanjen : *Valentinum alterum crassiori folio*, de tweede soorte van Gansebloeme, by Valentien voortkoomende, met dikker Bladeren. *Bellidis folio Hispanicum*, Spaansche Gansebloeme met Bladeren van Madelieven. *Marium Lufitanicum*, Portugaalsche Zee Gansebloeme, die ook wel *Crithmum marinum* ofte *Creta marina flore luteo*, dat is Zee Crithmum ofte Zee Creta met een geele Bloeme genoemd wordt; ende meer andere. Alle geenzins van een Culture.

Zy beminnen een gemeine, zandige Grond, met tweejarige Koeijemest wel verzien, een opene en luchtige plaatze, maatige vochtigheit; geeven in de Herfst volkoomen rijp Zaad, ende vergaan daar meede; Moeten daaromme, alle Voorjaaren, met een wassende Maane van de Maart, op een nieuw niet diep gezaait zijn.

Het *Chrysanthemum Bellidis folio Hispanicum*, ofte Gansebloeme met Bladeren van Madelieven uit Spanjen, vergaat niet zoo haastig, maar verdraagt felle Vorst, bloeit de tweede Zomer, geeft rijp Zaad, ende versterft, moet daaromme, op gezeide Tijd en Maane, wederom d' Aerde bevoolen worden, hoewel zy ook door het neêrgevallene van zelve voortkoomende gezien werdt.

Het *Chrysanthemum Peregrinum* ofte *Virginianum majus flore luteo*, vremde of Virginiaansche groote Gansebloeme van een geele couleur, blijft lange jaaren in 't leeven, is hart van Natuire, verdraagt alle ongelegenheit van Winter en Zomer, brengt voort, op een gantsch hooge Steel, alle jaaren Bloemen, maar noit, in deze Gewesten, eenig rijp Zaad, kan niet te min, door haar jonge Wortelen, die men in April, met een wassende Maane, van d'Oude necmt en verplant, genoegzaam vermeerderd zijn.

Het *Chrysanthemum marinum Lufitanicum flore luteo*, ofte Portugaalsche geele Zee Gansebloeme, blijft eenige jaaren in 't leeven, is teeder van aart, lieft een gemeine Aerde, met oude Paerdemest ende veel Duinzand vermengt; geeft wel jaarlijks een schoone Bloeme, maar zelden, ten zy met heete Zomers, volkoomen Zaad, verdraagt geenzins de koude des Winters, wordt daaromme, in een Pot, met een wassende Maane van April, ruim een stroobreed diep gezaait, in de Herfst voor veel koude Regenen wel gewacht, in October binnen 's huis gestelt, met slechts een weinig Water onderhouden, dewijle zy door de zelfde lichtelijk vergaat, ende niet voor in 't begin van April, ofte in 't laetste van de Maart, met een zoete Regen wederom buiten gebracht, ende voor koude Nachten, veel Waters, ook schraale Winden wel gewacht worden.